

Dariusz Budelewski

Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. A. Chętnika

Odbudowa materialna powiatu ostrołęckiego w latach 1915–1921

Material reconstruction of the Ostrołęka district in the years 1915–1921

I wojna światowa nie oszczędziła powiatu ostrołęckiego. W lipcu 1915 r. podczas ofensywy niemieckiej zniszczeniu uległa większość budynków Ostrołęki. Pożoga wojenna ogarnęła również Myszyniec i okoliczne miejscowości. 19 lipca 1915 r. władze rosyjskie wydały rozkaz ewakuacji Ostrołęki, po której miasto opustoszało, zostało podpalone, a most na Narwi wysadzono. Przesunięcie linii frontu oraz rabunkowa ewakuacja Rosjan, którzy zabierali wszystko, co mogło im się przydać, przyczyniły się do znacznych zniszczeń na ziemiach powiatu ostrołęckiego. Wyraźnie zmniejszył się obszar użytków rolnych oraz hodowla zwierząt. Na wsi brakowało rąk do pracy oraz sprzętu rolniczego¹.

3 sierpnia 1915 r. Ostrołęka została zajęta przez Niemców i znalazła się pod okupacją niemiecką. Była gubernia łomżyńska, w której skład wchodził powiat ostrołęcki, została wówczas włączona do Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego, powołanego 24 sierpnia 1915 r. Od jesieni 1915 r. do Ostrołęki i okolicznych miejscowości zaczęła powracać z emigracji tutejsza ludność. Proces ten trwał aż do 1918 r., a nawet dłużej.

Na terenach okupowanych pogarszała się wyraźnie sytuacja w rolnictwie i przemyśle. Niemcy wprowadzili przymusowy skup zboża i artykułów żywnościowych po bardzo niskich cenach. Następnie rekwirowali żywność, kontrolowali produkcję i dystrybucję żywności, wyznaczając obowiązkowe kontyngenty. Dodatkowo wprowadzili kartki na żywność, przy czym przyznawane racje malały wraz z upływem czasu. 27 października 1916 r. Niemcy zobowiązali wójtów poszczególnych gmin powiatu ostrołęckiego, aby do 15 listopada 1916 r. dostarczyli do składu zboża Urzędu Powiatowego w Ostrołęce po 100 cetnarów pszenicy i po 300 cetnarów jęczmienia i owsa. W marcu 1917 r. nakazano obowiązkowe dosta-

¹ J. Gołota, *Ostrołęka miasto i powiat w okresie międzywojennym*, Ostrołęka 2000, s. 16–17; H. Maćkowiak, *Przyczyny i warunki życia mieszkańców terenów nadnarwiańskich pod okupacją niemiecką w latach 1915–1918*, [w:] *Ostrołęka na tle innych miast mazowieckich w XIX i XX w.*, Ostrołęka 1988, s.16.

wy zboża do 10 kwietnia tegoż roku w wymiarze $\frac{3}{4}$ cetnara zboża na włókę ziemi z przeznaczeniem na chleb. Opornym grozono represjami².

Młodych ludzi wywożono do Prus Wschodnich i Niemiec na przymusowe roboty w gospodarstwach rolnych oraz w przemyśle. Wobec ludności polskiej wprowadzono gospodarkę rabunkową, zabierając rolnikom zboże, bydło, konie i trzodę chlewną. Niemieckie rekwizycje na wsi nie zwracały uwagi na potrzeby reprodukcji zwierząt hodowlanych i wiosennego obsiewu pól. Konsekwencją tego było zmniejszanie się arealu ziemi uprawnej, której nie miano czym obsiać. Ceny wszystkich artykułów rosły w szybkim tempie, a działania wojenne i brak podstawowych surowców potęgowały drożyznę. W ciągu dwóch lat okupacji niemieckiej ceny artykułów rolniczych i przemysłowych wzrosły nawet o kilkaset procent³.

Zniszczona w wyniku działań wojennych wieś nie mogła w dostateczny sposób zapewnić zaopatrzenia rynku miejskiego w żywność. Nawet wprowadzone na początku 1916 r. kartki żywnościowe na chleb, mąkę, kaszę, tłuszcz i cukier w niczym nie poprawiły sytuacji. Wspominający te czasy, Adam Chętnik pisał: *W warunkach żyła ludność okropnych. Nie mając w wielu wsiach chat, budowała naprędce baraki i chlewiki, kryła się po piwnicach i okopach. Brakowało ziarna do siewu, brakowało inwentarza. Było wiele wypadków, że wywożono nawóz oraz orano zaprzęgając po 6–8 osób z rodziny. Ciągłe dostarczanie landratom podatków w naturze (masło, sery, jaja), okupywanie się różnym żołdakom i sługusom za zabicie wieprzka itp.; ciągłe rewizje po kątach i rekwizycje żywności, dobytku, płótna itd. obrzydzały wprost życie⁴.*

Już w 1916 r. rozpoczęła się odbudowa Ostrołęki i zagród wiejskich. Niemcy zbudowali kolejki wąskotorowe z Grabowa przez Kadzidło, Myszyniec do Kolna oraz z Ostrołęki do Wielbarka przez Chorzele. Zbudowano także szosę Myszy-niec–Ostrołęka z żelaznym mostem przez Narew⁵. W 1917 r. uruchomiono elek-trownię i zelektryfikowano miasto oraz wybudowano terpentyniarnię. Negatyw-nym działaniem Niemców była eksploatacja gospodarcza terenu, jak chociażby karczowanie puszczy kurpiowskiej⁶.

Odzyskanie niepodległości przez Polskę 11 listopada 1918 r. zakończyło okupację niemiecką na terenie powiatu ostrołęckiego. Istniejące jeszcze w czasie okupacji komitety obywatelskie – Tymczasowy Komitet Powiatowy i Komitet Obywatelski w Ostrołęce – przejęły władzę w powiecie i mieście. W Komitecie Powiatowym udzielał się m.in. Dionizy Majewski, w okresie wojny kierownik prywatnego progimnazjum. Natomiast na czele Komitetu Obywatelskiego stał ziemianin Władysław Glinka. Oprócz niego w skład komitetu wchodził: Jan Glinka, Aleksander

² Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej: APW), Urząd Powiatowy w Ostrołęce 1915–1919, Des Kreisamtes in Ostrolenka 1916–1917, sygn. 4, s. 171.

³ J.S. Mroczek, *Zambrów. Zarys dziejów*, Białystok 1982, s. 89.

⁴ A. Chętnik, *Kurpie*, Kraków 1924, s. 47.

⁵ A. Tajchert, *Koleje wąskotorowe na Kurpiach*, Wydawnictwo Eurosprinter 2015, s. 9–14.

⁶ J. Gołota, *Podciągnąć powiat wzwyż (1915/1918–1939)*, [w:] *Dzieje powiatu ostrołęckiego*, pod red. J. Gołoty, J. Kijowskiego, J. Mironczuka, Ostrołęka 2018, s. 255.

Iżycki – ziemianin z Czarnowca, Ludomir Lissowski – wikariusz ostrołęcki, ks. Franciszek Nowakowski – wikariusz z Rzekunia, Józef Psarski – jeden z najaktywniejszych ostrołęczan – i Stanisław Nosek z Troszyna. Równolegle w miejscowościach gminnych powstały komitety wyzwolenicze i opiekuńcze.

Na mocy ustawy tymczasowej z 2 sierpnia 1919 r. o organizacji władz administracyjnych II instancji terytorium byłego Królestwa Polskiego powiat ostrołęcki w dotychczasowym kształcie terytorialnym znalazł się w województwie białostockim⁷. W jego skład weszły gminy: Czerwin, Dylewo, Goworowo, Myszyniec, Nakły, Nasiadki, Piski, Rzekuń, Szczawin, Troszyn, Wach i miasto Ostrołęka. Znalazło się w nim 325 miejscowości, w tym trzy z nich jako osady miejskie: Myszyniec, Goworowo, Czerwin. 1 kwietnia 1932 r. w skład powiatu ostrołęckiego weszły trzy gminy z rozwiązanego powiatu kolneńskiego: Łyse, Gawrychy i Turośl. W związku z tym powierzchnia powiatu zwiększyła się z 1 632,5 km² do 2 281⁸.

Na mocy rozporządzenia ministra spraw wewnętrznych z 14 listopada 1918 r. do powiatów skierowano komisarzy rządowych będących przedstawicielami władzy państwowej. Pierwszym komisarzem urzędującym w Ostrołęce od stycznia 1919 r. został Zieliński⁹. Po nim funkcję tę sprawował rejent Władysław Ksepko, a następnie Jan Dunin-Borkowski. Burmistrzem miasta na krótko został geodeta Stefan Iwański (Iwanowski), którego 17 grudnia 1918 r. zastąpił Władysław Banach. Jednocześnie powołano do życia Powiatową Radę Administracyjną, Urząd Pośrednictwa Pracy i Urząd Mieszkaniowy. Władze administracyjne, jak również Urząd Akcyz i Urząd Skarbowy miasta, usytuowano w budynkach poklasztornych¹⁰.

Najważniejszym zadaniem całego społeczeństwa w obliczu zbliżającej się zimy była odbudowa ze zniszczeń wojennych domów, zagrod gospodarskich, warsztatów rzemieślniczych, budynków użyteczności publicznej oraz zapewnienie w miarę sprawnej aprowizacji. Jak pisał nauczyciel Dionizy Majewski: *Przyszła przecież ta Polska, wysniona, wymarzona, wymodlona. Przyszła zniszczona przez pożogę wojenną, wyczerpana długoletnią okupacją, przyszła pogrążona w biedzie i ciemności*¹¹.

Wśród 72 powiatów byłego Królestwa Polskiego powiat ostrołęcki zajmował drugie miejsce, po chełmińskim, pod względem zniszczeń. Został zniszczony w 41%. Najbardziej ucierpiały osady miejskie: Goworowo (90%) i Myszyniec (71%). Sama Ostrołęka była zniszczona w 39%, a jej centrum nawet w 75%. Jeden ze świadków tamtych czasów pisał: *A już najbardziej z całej Polski zniszczony i wyczerpany był powiat ostrołęcki. Tu całe wsie obrócono w perzynę, tu ludność po powrocie z trzyletniej tułaczki kopie sobie doły w ziemi, przykrywa dylami*

⁷ Dziennik Ustaw RP (dalej: Dz. U.) 1919, nr 72, poz. 426.

⁸ Dz. U. 1932, nr 56, poz. 504.

⁹ „Gazeta Urzędowa Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Ostrołęcki” z 1 XII 1918 r., nr 1, s. 1–2.

¹⁰ A. Ajnenkiel, *Administracja w Polsce*, Warszawa 1977, s. 47.

¹¹ D. Majewski, *Wspomnienia nauczyciela 1893–1945*, Wrocław 1959, s. 100.

*i słomą, przysypuje ziemią i w tych norach [...] chroni się przed zimnem, z tych nor wychodzi do pracy, do tych nor wraca na odpoczynek*¹². Natomiast poseł Jan Załuska podczas swojej przemowy w sejmie zwrócił uwagę na to, że: *Gospodarka leśna niekiedy fatalna, licha aprowizacja obszarów wygłodzonych, bierność i nikłe kwalifikacje urzędników Ministerstwa Rolnictwa, cegielnie nieczynne, urzędy odbudowy obsadzone przez ludzi niefachowych [...] nieszczęśliwi wygnańcy po powrocie z Rosji jesienią 1918 roku mieszkają dotychczas w norach i szałasach, że miasteczka są nadal w gruzach, zaś ludność pracowita, gospodarcza, patriotyczna, zdziesiątkowana przez tyfus plamisty i zostawiona bez żadnej pomocy państwa nie może wyżywić sama siebie i traci zaufanie do tego państwa*¹³.

W związku z bardzo trudną sytuacją materialną ludności zwiększyła się liczba zgonów, głównie w Nozewie, Antoniach, Łazach, Borkach, Łęgu, Lelisie, Płoszycach, Wachu, Olszynach i Zalesiu. Według obliczeń Majewskiego w parafii ostrołęckiej liczącej 12 tys. wiernych w 1919 r. liczba zgonów trzykrotnie przewyższyła liczbę urodzin. Autor tych spostrzeżeń przypuszczał, iż podobne zjawiska miały też miejsce w parafiach Myszyniec, Lipniki i Czarnia. Tragiczna sytuacja była w okolicach Wachu, gdzie całe rodziny wymierały w ziemiankach. Szerzący się tyfus plamisty został odnotowany również w 1919 r. przez proboszcza parafii Goworowo, ks. Leona Gościckiego¹⁴.

W obliczu ogromnej biedy władze centralne próbowały opanować dramatyczną sytuację, ogłaszając już pod koniec listopada 1918 r. rozporządzenie Ministerstwa Aproprowizacji o obowiązkowych dostawach zbóż chlebowych, ziemniaków i innych ziemiopłodów z gospodarstw, których powierzchnia przekraczała 6 morgów¹⁵.

Przedstawiciele rządu egzekwowali rozporządzenie na terenach swoich kompetencji, grożąc opornym sankcjami. Powiat ostrołęcki został zaliczony do III kategorii, co oznaczało obciążenie właścicieli pól 10–30 morgowych dostawami 15 kg ziarna z morgi a posiadających gospodarstwa o powierzchni 100 morgów do dostaw 40 kg ziarna z morgi. Zarządzenia te w obliczu głodu wywołały czynny opór ludności i stały się przyczyną licznych rozpraw przed sądami pokoju w Ostrołęce i Myszyncu¹⁶.

Mieszkańcy powiatu powracający z Rosji pod koniec 1918 r., w obliczu zbliżającej się zimy, zajmowali ruiny domów, piwnice, koszary Benedona, budowali ziemianki, prowizoryczne szopy, baraki, wykorzystując w tym celu materiały z rozbiętych umocnień bojowych. Odbudowa zagród wiejskich była ograniczona przez wprowadzenie przydziału na drewno. Na wsi najszybciej odbudowywał się ten,

¹² Tamże, s. 102.

¹³ Z wystąpienia posła Załuski na zebraniu komisji międzyresortowej powołanej dla ziemi łomżyńskiej, „Goniec Pograniczny” z 16 IV 1920 r., nr 9–10.

¹⁴ Kronika parafii Goworowo, s. 46.

¹⁵ „Gazeta Urzędowa Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Ostrołęcki” z 1 XII 1918 r., nr 1, s. 1–2.

¹⁶ Dziennik Rozporządzeń Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Ostrołęcki z 1 IV 1919 r., nr 9; 1 IX 1919 r., nr 18.

kto nie czekał na odbudowę rządową i sam sobie własnym dowcipem drzewo zdobył albo jeżeli z Ameryki przywiózł dolary¹⁷. Legalnym rozdziałem drewna na terenie powiatu zajmowała się Powiatowa Komisja Rozdziału Drewna w Ostrołęce.

W celu ograniczenia spekulacji władze powiatowe 20 sierpnia 1919 r. wprowadziły zakaz wywozu płodów rolnych poza granicę powiatu, szczególnie zbóż i zwierząt hodowlanych, oraz zwróciły się do Ministerstwa Apropowizacji o wydanie zezwolenia na zakup żywności w sąsiednich mniej zniszczonych powiatach. Ponadto apelowano do Rady Głównej Opiekuńczej o zwiększenie przydziału żywności pochodzącej z darów amerykańskich. Otrzymane po interwencji wagony z mąką, olejem i smalcem uratowały wielu mieszkańców powiatu od głodu, a w niektórych przypadkach nawet od śmierci. Z pomocą przyszły także od 1916 r. Powiatowa Rada Opiekuńcza i Żydowski Komitet Pomocy, które wydawały obiady najuboższym mieszkańcom powiatu. W celu poprawienia zaopatrzenia miasta w artykuły żywnościowe wznowiono comiesięczne jarmarki, które co prawda tylko w niewielkim stopniu ukróciły spekulację i ograniczyły drożyznę ze względu na małą podaż towarów¹⁸.

Spółeczeństwo polskie oczekiwało w niepodległej Polsce rozwiązania wszystkich problemów i poprawy sytuacji materialnej. Wprowadzenie przez rząd J. Moraczewskiego 8-godzinnego dnia pracy, ubezpieczenia na wypadek choroby, umów zbiorowych, udziału robotników w zarządzaniu przedsiębiorstwami i ochrony lokatorów dotyczyło raczej środowisk robotniczych, podobnie zresztą jak i ustawodawstwo socjalne z lat 1920–1921. Rozbudzone nadzieje na własną ziemię, własne fabryki, przyzwoite warunki materialne niestety zniknęły w konfrontacji z obiektywną powojenną rzeczywistością. Ceny produktów rolnych w stosunku do artykułów przemysłowych kształtowały się niekorzystnie, a i brak siły roboczej wśród ludności, zwłaszcza wiejskiej, nie sprzyjał rozwojowi rzemiosła. Na rynku brakowało towarów, a mieszkańcy wsi nie otrzymywali kartek na większość artykułów żywnościowych.

Trudno było o wyraźną poprawę na obszarze powiatu, na którym dominowały gleby o niskiej jakości oraz niska kultura rolna. Niewielki stopień uprzemysłowienia i ograniczony rozwój rzemiosła utrudniały przyrwy ludności ze wsi do miast i powodowały przeludnienie wsi. Ponadto nastroje pogarszały bezsensowne niekiedy zarządzenia, jak chociażby ograniczenie zbierania jagód, grzybów, suszu i runa leśnego. Niezadowolenie wśród mieszkańców wsi wywoływały też próby wprowadzenia racjonalnej gospodarki leśnej. Dokuczały im dostawy kontyngentów po cenach znacznie niższych niż rynkowe, obowiązujące do 1921 r.¹⁹

W tej sytuacji na przełomie 1918 i 1919 roku w wielu rejonach Polski robotnicy, a szczególnie chłopci, rozczarowani brakiem radykalnej poprawy swojego życia powoływali rady folwarczne, komitety fabryczne i rady delegatów, organizowali

¹⁷ „Gość Puszczński” z 15 VII 1919 r., nr 1–2.

¹⁸ J. Gołota, *Ostrołęka ...*, s. 22.

¹⁹ Cz. Wycech, *Wspomnienia 1905–1939*, Warszawa 1969, s. 89–91.

strajki, a nawet doprowadzali do krwawych starć z policją i wojskiem. W październiku 1919 r. planowano też chłopski strajk powszechny. Nastroje radykalizowały jeszcze bardziej wieści z Rosji. Nie inaczej było również w powiecie ostrołęckim. Jeszcze w grudniu 1918 r. chłopi z Kadzidła uzbrojeni w broń palną próbowali rozbroić policję i straż leśną. Po strzelaninie dwaj przywódcy całej akcji zostali aresztowani²⁰. W Goworowie aktywnością wykazał się Piotr Ostrowski, lokaj państwa Glinków, który terroryzował chlebobawców, a nawet ze zbuntowaną częścią służby folwarcznej dokonał napadu na właściciela folwarku Antoniego Glinkę. W działaniach tych wspomagał go Rychter, nauczyciel z Kruszewa. Obaj przy pomocy innych zwolenników PSL „Wyzwolenie” urządzali wiece i pochody z czerwonym sztandarem²¹. 15 grudnia 1918 r. na wiecu w Troszynie krytykowano rząd socjalisty Jędrzeja Moraczewskiego. Punktem odniesienia, podobnie jak dla innych wielu wieców, stał się zatarg między właścicielem folwarku Szczawin Antonim Glinką a jego byłym lokajem Piotrem Ostrowskim.

Władza państwowa podjęła kroki w celu zapanowania nad sytuacją, co w powiecie ostrołęckim nie stanowiło większego problemu ze względu na jednostkowy charakter wystąpień. W styczniu aresztowano w Szczawinie Piotra Ostrowskiego, zaś w Ostrołęce 10 członków zarządu Związku Zawodowego Robotników Przemysłu Budowlanego, w tym znanego działacza Pomianowskiego²².

Na początku 1919 r. niepodległe państwo polskie borykało się z wieloma problemami społeczno-gospodarczymi, jak wyżywienie, odbudowa czy dystrybucja artykułów żywnościowych. I tak w Dzienniku Rozporządzeń Komisarza Rządu Polskiego na powiat ostrołęcki z 1 lipca 1919 r. zawarto rozporządzenie w sprawie jednorazowej daniny od nieruchomości gruntów, kapitału, zarządzenie o ograniczeniu poruszania się po Wojciechowicach od godziny 23 do 4 (chodziło o zapobieżenie kradzieżom), instrukcję dotyczącą skupu skór, instrukcję w sprawie napisów na wozach, warunki najmu robotników, warunki dojazdu do Niemiec, okólniki o podwodach, o zasiewach, o szczepieniu przeciw ospie, w sprawie robót mierniczych, wydawania drewna budowlanego, zwalczania parchu, wezwanie byłych wojskowych do zgłaszania się, zarządzenie o świadectwie czystości dla podróżujących koleją, informacje o zgubach i listy gończe²³.

Jednak w porównaniu z jesienią 1918 r. nic się nie zmieniło, jeśli chodzi o zjawiska zasadnicze. Nadal na pierwszy plan wysuwały się zabiegi o zapewnienie artykułów żywnościowych i materiału siewnego oraz odbudowa zniszczonych obiektów.

²⁰ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Oddział II Sztab Generalny, sygn. 1772/89, k. 111.

²¹ *Kronika Parafii Goworowo*, s. 46.

²² J. Kazimierski, *Materiały archiwalne dotyczące walk rewolucyjnych na Mazowszu i Podlasiu w latach 1918–1920*, [w:] *Odgłosy Rewolucji Październikowej na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa 1970, s. 332, 351–358, 368–369.

²³ Dziennik Rozporządzeń Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Ostrołęcki z 1 VII 1919 r., nr 14.

W związku ze zbliżającą się wiosną delegacja władz ostrołęckich zawiozła do Ministerstwa Rolnictwa kolejny memoriał, domagając się sadzeniaków i nasion potrzebnych do wiosennych siewów. Dzięki tym staraniom do Ostrołęki przybył transport w postaci 100 wagonów wypełnionych zbożem, prosem, gryką i ziemniakami. Wiosenne prace polowe były niestety utrudnione z powodu zachwaszczonej gleby, braku sprzętu i siły pociągowej. Nastrój przygnębienia pogłębiały dodatkowo ogólna bieda, brak podstawowych artykułów żywnościowych oraz brak możliwości zarobkowania. 1 kwietnia 1919 r. komisarz Jan Dunin-Borkowski wydał rozporządzenie wzywające mieszkańców do wypełnienia nałożonych przez Ministerstwo Apropowizacji zobowiązań, grożąc ograniczeniem przydziału soli, cukru i nafty²⁴. W odpowiedzi na to sejmik zwrócił się do Urzędu Apropowizacji o zezwolenie na wydanie wymienionych artykułów żywnościowych osobom, które nie zdołały wywiązać się z nałożonych kontyngentów²⁵.

W maju 1919 r. Urząd Apropowizacji wprowadził w Ostrołęce racjonowanie żywności, w pierwszej kolejności pieczywa, którego wydawano 20 dag dziennie na osobę, a następnie innych artykułów żywnościowych: soli i cukru – po 60 dag miesięcznie, mąki oraz artykułów przemysłowych – nafty i węgla²⁶. Przydziały otrzymywali pracownicy różnych zakładów przemysłowych i instytucji, wyrobnicy oraz rolnicy posiadający mniej niż pięć morgów ziemi. Ze względu na trudną sytuację żywnościową i sanitarną władze miejskie podjęły też dramatyczną decyzję nakazującą opuszczenie miasta przez niestałych mieszkańców. Zgodnie z ustawą z 18 listopada 1919 r. o ściąganiu kontyngentów żywnościowych na terenie powiatu wojsko próbowało egzekwować obowiązkowe dostawy.

W związku z zaistniałą sytuacją, wiosną 1919 r. w wioskach powiatu ostrołęckiego doszło do strajków chłopskich, przy czym jednocześnie chłopcy wznowili wypas na dworskich łąkach, wyrąb dworskich lasów i bojkot kontyngentów. Opór chłopski usiłował koordynować Związek Zawodowy Robotników Rolnych, któremu w tym czasie przewodzili, m.in. Piotr Ostrowski ze Szczawina i Józef Kubat z Grądów. Dodatkowo ferment wprowadzali przybyli z Rosji członkowie SDKPiL²⁷.

Władze powiatowe w celu przejścia kontroli nad dystrybucją nowych zbiorów wprowadziły 20 sierpnia 1919 r. zakaz handlu zbożem, zapowiadając jednocześnie nagrodę za ujawnienie ukrywanych towarów. Ponadto, aby zapobiec spekulacji,

²⁴ Dziennik Rozporządzeń Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Ostrołęcki z 1 IV 1919 r., nr 9.

²⁵ Dziennik Rozporządzeń Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Ostrołęcki z 10 IV 1919 r., nr 10.

²⁶ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2002, s. 211.

²⁷ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku w Ostrołęckiem*, Warszawa–Ostrołęka–Pułtusk 1997, s. 16.

zakazano kupowania „przekupniom” towarów w dni targowe do godziny 11 oraz zakupu z furmanek jadących na targ. Za bandytyzm grożono sądami doraźnymi²⁸.

Sytuację na wsi miała poprawić ustawa o reformie rolnej wydana 10 lipca 1919 r., która przewidywała parcelację majątków o powierzchni przekraczającej 60–400 ha (w zależności od dzielnicy) i nadanie ziemi chłopom, służbie folwarcznej, bezrolnym oraz zdemobilizowanym żołnierzom. Niestety pozostała ona jednak tylko na papierze, co stało się jedną z przyczyn nowych strajków jesiennych w 38 powiatach byłego Królestwa Polskiego. W powiecie ostrołęckim do najpoważniejszych wystąpień doszło w majątkach Łazek i Szczawin. W październiku 1919 r. w ostrołęckim więzieniu został osadzony Jan Kwiatkowski z Ponikwi Małej²⁹.

Jedną z najtrudniejszych ogólnopolskich spraw społeczno-gospodarczych stała się kwestia robotników rolnych. Radykalne hasła rozbudzały nadzieje tej grupy społecznej na poprawę swojego losu. W powiecie ostrołęckim próbowano znaleźć kompromis między dziedzicami i robotnikami rolnymi poprzez wykorzystanie ustawy Sejmu Ustawodawczego z marca 1919 r. w sprawie powoływania komisji rozjemczych w celu rozpatrywania sporów między robotnikami rolnymi a ziemianami i umów zbiorowych. 17 sierpnia 1919 r. podpisano roczną, obowiązującą od 1 września 1920 r. umowę między przedstawicielami ziemiaństwa – Wawrzyńcem Andlauerem, Januszem Górskim, Wacławem Golianem, Marianem Rościszewskimi Janem Glinką a przedstawicielami służby folwarcznej – Antonim Jabłońskim, Janem Kwiatkowskim, Wojciechem Grabowskim, Józefem Filipkowskim, Janem Serowikiem i Stanisławem Żebrowskim – w obecności inspektora pracy Józefa Kościucha. Uzyskane przez robotników rolnych uprawnienia łączyły się z przyjmowanymi w skali kraju po upływie roku bądź dwóch, po ponownym przyjęciu przez Sejm ustawy o umowach zbiorowych w 1921 r. Według niej w okresie od października do marca robotnik folwarczny miał pracować od wschodu do zachodu słońca z półtoragodzinną przerwą „jedzeniową”, natomiast od kwietnia do września od godziny 6 do zmierzchu z trzygodzinną przerwą „jedzeniową”. Poza wyznaczonymi godzinami pracy do obowiązków ordynariusza należał obowiązek inwentarza bez dodatkowego wynagrodzenia. Na ordynarię robotnika „bez posyłki” składało się 600 marek rocznie, 13 korcy zboża, opał odpowiadający 12 ćwiartkom zboża, 275 prętów pod kartofle, prawo do trzymania dwóch krów na paśniku i oborze dworskiej, prawo do hodowania dowolnej ilości trzody chlewnej i drobiu, prawo do trzech dni urlopu poza dniami świątecznymi. Ponadto pracodawca zobowiązywał się do remontu mieszkania, zapewnienia pomocy lekarskiej, bezpłatnego przemiatu zboża, wyrównania zaległych ordynarii, pomocy w razie wypadków losowych (zapomoga w wysokości 50 marek w wypadku śmierci ordynariusza lub jego żony oraz 25 marek w razie śmierci dziecka), ewentualnego zorganizowania

²⁸ Dziennik Rozporządzeń Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Ostrołęcki z 15 VII 1919 r., nr 17.

²⁹ *Rola członków Związku Zawodowego Robotników Rolnych Rzeczypospolitej Polskiej podczas najazdu bolszewickiego*, Warszawa 1921, s. 6–57.

ochronki dla dzieci w wieku od 4 do 7 lat. Zobowiązywał się też nie zmuszać żon ordynariuszy do prac dworskich i nie zatrudniać na powietrzu w czasie deszczu. Co prawda umowę podpisywali ziemianie, ale zobowiązywali się wobec służby folwarcznej do *uprzejmego i ludzkiego traktowania pracowników przez siebie i swoich zastępców*³⁰.

Od wiosny 1919 r. w Ostrołęce panował ożywiony ruch odbudowy ze zniszczeń wojennych. Liczne zarządzenia władz miejskich zmierzały do usunięcia gruzów i poprawy katastrofalnego stanu budynków i bruków. W pierwszej kolejności przystąpiono do remontów budynków, które umożliwiłyby funkcjonowanie urzędów i administracji. Dla celów urzędniczych i oświatowych adaptowano zabudowania poklasztorne, przystąpiono do renowacji budynków szkoły, poczty i szpitala. Mieszkańcy miasta mocno zaangażowali się w te działania. Na wsiach remontu wymagały zniszczone budynki mieszkalne i gospodarcze, konieczne stawało się też udrożnienie szlaków komunikacyjnych. Sprawna odbudowa miasta i okolicznych wsi wymagała ogromnych nakładów, na które nie stać było biednego społeczeństwa polskiego, w związku z tym szukano środków pochodzących z budżetu centralnego³¹.

O zbliżającej się wojnie 1920 r. na terenie powiatu ostrołęckiego mieszkańcy dowiadywali się z czasopism redagowanych przez A. Chętnika: „Gościa Puszczańskiego” i „Drużyny”. Gazety te wzywały młodzież do wstępowania do wojska polskiego, wskazując zagrożenia zarówno ze strony Niemców, jak i bolszewików. 25 lutego 1920 r. sejmik powiatowy wystosował depeszę gratulacyjną do Józefa Piłsudskiego³².

W odezwie zamieszczonej w „Gościu Pogranicznym” wzywano wszystkich Polaków do walki w obronie Ojczyzny: *nawała bolszewicka – dzika, rozpętana i krwiożercza horda moskiewsko-azjatycka [...] pragnie zdeptać naszą ojczyznę, sponiewierać kościoły, zbezczęścić nasze rodziny, upławić się w naszej krwi*³³. W wyniku odezwy włościanki Jadwigi Dziubińskiej gromadziły żywność, lekki sprzęt opatrunkowy. Dużą ofiarnością wykazało się ziemiaństwo, przekazując wojsku konie, furaz i pieniądze. Ożywioną agitację prowadziło też duchowieństwo. W miarę zbliżania się frontu na teren powiatu przybywała ludność polska z kresów wschodnich, zwłaszcza ziemiaństwo, życzliwie przyjmowane przez mieszkańców Ostrołęki i okolic³⁴. Prowojenną agitację prowadziło Koło Ligi Antybolszewickiej w Ostrołęce na czele z ks. Kazimierzem Lutosławskim³⁵.

Na początku lipca 1920 r. w obliczu zagrożenia bolszewickiego w Ostrołęce powstał Obywatelski Komitet Obrony Państwa, którego przewodniczącym został

³⁰ Dziennik Rozporządzeń Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Ostrołęcki z 1 IX 1919 r., nr 18, poz. 360.

³¹ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka...*, s. 210.

³² „Gość Puszczański” 1920, nr 8; „Drużyna” 1920, nr 21.

³³ „Goniec Pograniczny” z 10 VII 1920 r., nr 21–22.

³⁴ APW, Komenda Wojewódzka Policji Państwowej, sygn. 982, nr 7357.

³⁵ J. Szczepański, *Wojna...*, s. 46.

starosta Adam Winiarski. W jego skład wchodził ponadto delegaci sejmiku powiatowego: Józef Psarski, Szczepan Sobiech, Antoni Zalewski, delegat Związku Ziemi Jan Glinka, Delegaci Związku Kółek Rolniczych: Władysław Białobrzęski i Stanisław Nosek, delegaci miasta Ostrołęki – burmistrz Władysław Banach, Adolf Wyszkowski i Antoni Borys oraz ks. Lech Gościcki i Maria Schenrowa. Komitet prowadził agitację na rzecz wstępowania do armii polskiej, organizował wiece oraz zakładał gospody dla żołnierzy w mieście i na stacji kolejowej.

Na podstawie ustawy sejmowej z 11 kwietnia 1919 r. na mieszkańców Ostrołęki nałożono podatek w wysokości 10 funtów ziarna z każdej uprawnej morgi, 1 funt żywej wagi od każdego gospodarstwa, 30 marek od każdego mieszkańca, 1 komplet bielizny od każdego gospodarstwa mniejszego (do 40 morgów), 2 komplety od większego (40–80 morgów) i 3 komplety z gospodarstw 80–120 morgowych. Po ustąpieniu wroga sejmik powiatowy wraz z członkami OKOP doszedł do przekonania, że powiat wobec ogromnego zniszczenia nie będzie mógł dostarczyć daniny w mięsie i ziarnie. Wpływy od ludności z terenu powiatu ostrołęckiego po zamknięciu rachunku 1 października 1921 r. wyniosły ponad 525 tys. marek, z czego 300 tys. marek przeznaczono dla Komitetu Plebiscytowego na Górnym Śląsku³⁶.

1 sierpnia 1920 r. na rozkaz władz wojskowych władze powiatowe i miejskie oraz bogatsi mieszkańcy w sposób zorganizowany ewakuowali się w kierunku Warszawy. Wywieziono też akta urzędowe starostwa ostrołęckiego.

Zasadnicze walki o Ostrołękę toczyły się 5 i 6 sierpnia 1920 r. Niestety mimo dzielnej obrony 7 sierpnia przed południem Ostrołęka została zajęta przez radziecką 16. Dywizję Piechoty i Korpus Gaja. Pod okupację dostały się też inne miejscowości powiatu ostrołęckiego. Władzę objął Tymczasowy Komitet Rewolucyjny (rewkom), który utrzymał się tylko przez kilkanaście dni. Zorganizowano też milicję ludową³⁷.

Rosjanie wkraczający do Ostrołęki zostali owacyjnie powitani przez Żydów – z pochodem dzieci, bramami powitalnymi, kwiatami, akademiami oraz przemówieniami Motela Cycowicza i Chany Oliwerstejna³⁸.

Po operacji nad Wieprzem, w obawie o koncentrację przeciwnika w okolicach Mławy, na Łomżę i Ostrołękę skierowały się 8., 10. i 7. brygady rezerwowe I Armii Polskiej. Bojowy zryw mieszkańców Ostrołęki ułatwił żołnierzom zajęcie miasta. 23 sierpnia oddział pod dowództwem murarza Zygmunta Wojny, przy wsparciu oddziału wojska polskiego oraz strażaków i ludności cywilnej, zaatakował patrol kozacki, tworząc front od Grabowa po Wojciechowice. Obrońcy nie dopuścili do spalenia mostu na Narwi w Ostrołęce, który – wysadzony przez Rosjan – osunął

³⁶ *Obrona państwa w 1920 r.*, pod red. W. Ścibora-Rylskiego, Warszawa 1923, s. 469–470.

³⁷ CAW, Oddział III NDWP 301.10, sygn.55, nr 8382; *Bitwa Warszawska*, t. I, *Bitwa nad Bugiem 27VII–7 VIII 1920*, cz. I, Warszawa 1933, s. 267–268; Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka...*, s. 212.

³⁸ CAW, Dowództwo I Armii, sygn. 15, nr 1336; Z. Drezner, J. Gołota, A. Wołosz, *Księga Żydów ostrołęckich*, Ostrołęka–Tel Aviv 2001, s. 136–137, 177.

się tylko i oparł na belkach. Wieczorem tegoż dnia oddziały 8. Dywizji Piechoty: 21. pp i 150-osobowy oddział kolejarzy zdobyły miasto. 1. batalion 21. pp zajął stację Ostrołęka. 21 sierpnia uzbrojeni kolejarze z Kaczyn uniemożliwili Rosjanom wykorzystanie kolei do ewakuacji. Ludność cywilna ocalała też most w Goworowie. Wraz z bolszewikami uciekli współpracujący z nimi żydowscy komuniści. 24 sierpnia powrócili do Ostrołęki władze miejskie i powiatowe. Komisarzem rządu na powiat ostrołęcki został Szymon Wiński³⁹.

Na podstawie rozkazu dowództwa I Armii z 21 sierpnia 1920 r. w powiecie odzyskano, aresztowano i osądzono organizatorów komitetów rewolucyjnych. Represje spadły też na Żydów współpracujących z bolszewikami⁴⁰.

Wojna polsko-bolszewicka zwiększyła jeszcze bardziej zniszczenia na terenie powiatu ostrołęckiego oraz opóźniła proces odbudowy. Jednak po wygranej wojnie ludność powiatu z jeszcze większym entuzjazmem i ze zdwojoną siłą przystąpiła do likwidacji zniszczeń i organizacji życia społeczno-gospodarczego.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Warszawie

Komenda Wojewódzka Policji Państwowej, sygn. 982.

Urząd Powiatowy w Ostrołęce 1915–1919, Des Kreisamtes in Ostrolenka 1916–1917, sygn. 4.

Centralne Archiwum Wojskowe.

Dowództwo I Armii, sygn. 15.

Oddział II Sztab Generalny, sygn. 1772/89.

Oddział III NDWP 301.10, sygn. 55.

Źródła drukowane

Dziennik Rozporządzeń Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Ostrołęcki z 1 IV 1919 r., nr 9.

Dziennik Rozporządzeń Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Ostrołęcki z 1 IX 1919 r., nr 18.

Dziennik Rozporządzeń Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Ostrołęcki z 1 VII 1919 r., nr 14.

Dziennik Rozporządzeń Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Ostrołęcki z 10 IV 1919 r., nr 10.

Dziennik Rozporządzeń Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Ostrołęcki z 15 VII 1919 r., nr 17.

³⁹ „Gazeta Polowa” 1920, nr 3.

⁴⁰ „Gazeta Łomżyńska” 1921, nr 10, s. 4; nr 13, s. 5.

Dziennik Rozporządzeń Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Ostrołęcki z 1 IX 1919 r., nr 18.

Dziennik Ustaw RP 1919, nr 72, poz. 426.

Dziennik Ustaw RP 1932, nr 56, poz. 504.

Kazimierski J., *Materiały archiwalne dotyczące walk rewolucyjnych na Mazowszu i Podlasiu w latach 1918–1920*, [w:] *Odgłosy Rewolucji Październikowej na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa 1970.

Kroniki

Kronika parafii Goworowo.

Prasa

„Drużyna” 1920, nr 21.

„Gazeta Łomżyńska” 1921, nr 10, nr 13.

„Gazeta Polowa” 1920, nr 3.

„Gazeta Urzędowa Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Ostrołęcki” z 1 XII 1918 r., nr 1.

„Goniec Pograniczny” z 10 VII 1920 r., nr 21–22.

„Gość Puszczański” 1920, nr 8.

„Gość Puszczański” z 15 VII 1919 r., nr 1–2.

Z wystąpienia posta Zatuski na zebraniu komisji międzyresortowej powołanej dla ziemi łomżyńskiej, „Goniec Pograniczny” z 16 IV 1920 r., nr 9–10.

Opracowania

Ajnenkiel A., *Administracja w Polsce*, Warszawa 1977.

Bitwa Warszawska, t. I, *Bitwa nad Bugiem 27 VII–7 VIII 1920*, cz. I, Warszawa 1933.

Chętnik A., *Kurpie*, Kraków 1924.

Drezner Z., Gołota J., Wołosz A., *Księga Żydów ostrołęckich*, Ostrołęka–Tel Aviv 2001.

Gołota J., *Podciągnąć powiat wzwyż (1915/1918–1939)*, [w:] *Dzieje powiatu ostrołęckiego*, pod red. J. Gołoty, J. Kijowskiego, J. Mironczuka, Ostrołęka 2018.

Gołota J., *Ostrołęka miasto i powiat w okresie międzywojennym*, Ostrołęka 2000.

Maćkowiak H., *Przyczyny i warunki życia mieszkańców terenów nadnarwiańskich pod okupacją niemiecką w latach 1915–1918*, [w:] *Ostrołęka na tle innych miast mazowieckich w XIX i XX w.*, Ostrołęka 1988.

Majewski D., *Wspomnienia nauczyciela 1893–1945*, Wrocław 1959.

Mroczek J. S., *Zambrów. Zarys dziejów*, Białystok 1982.

Niedziałkowska Z., *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2002.

Obrona państwa w 1920 r., pod red. W. Ścibora-Rylskiego, Warszawa 1923.

Rola członków Związków Zawodowych Robotników Rolnych Rzeczypospolitej Polskiej podczas najazdu bolszewickiego, Warszawa 1921.

Szczepański J., *Wojna 1920 roku w Ostrołęckiem*, Warszawa–Ostrołęka–Pułtusk 1997.
Tajchert A., *Koleje wąskotorowe na Kurpiach*, 2015. Wycech Cz.,
Wspomnienia 1905–1939, Warszawa 1969.

Streszczenie

W wyniku działań wojennych podczas I wojny światowej zniszczeniu uległy Ostrołęka i większość miejscowości wiejskich powiatu ostrołęckiego. Odzyskanie niepodległości przez Polskę 11 listopada 1918 r. zakończyło okupację niemiecką. Najważniejszym zadaniem całego społeczeństwa była odbudowa ze zniszczeń wojennych oraz zapewnienie sprawnej aprowizacji. Ożywiony ruch odbudowy przesłaniał najazd bolszewicki. 23 sierpnia 1920 r. wyzwolona została Ostrołęka. Wojna polsko-bolszewicka powiększyła zniszczenia na terenie powiatu ostrołęckiego oraz opóźniła proces odbudowy. Jednak po wygranej wojnie ludność powiatu jeszcze większym entuzjazmem i ze zdwojoną siłą przystąpiła do likwidacji zniszczeń i organizacji życia społeczno-gospodarczego.

Summary

As a result of hostilities during World War I, Ostrołęka was destroyed as well as most rural areas of the district. Regaining independence by Poland on 11 November 1918 ended the German occupation. The most important task of the entire society was to rebuild from the war damage and ensure efficient provisioning. It was interrupted by Bolshevik invasion. On 23 August 1920, Ostrołęka was liberated. The Polish-Bolshevik war increased the destruction of the Ostrołęka district and delayed the reconstruction process. Nonetheless, after winning the war, the population of the district began to rebuild the damage and organize socio-economic life even more enthusiastically and with redoubled strength.

Słowa kluczowe: zniszczenia, niepodległość, odbudowa.

Key words: destruction, independence, reconstruction.